

The Perspective and Methodology of Historiography in Imam al-Din Husayni¹

Mohammad Mahdi Madani² | Mojtaba Garavand³ | Dariush Nazari⁴

Received: 2025/06/12
Accepted: 2025/10/09

Abstract

Imam al-Din Husayni Chishti, a historian of the Saduzai era, presents a comprehensive account of the Durrani dynasty in his work *Tarikh-e Husain Shahi*. Drawing on personal observations, oral reports, documents, and letters, he recorded the events of this dynasty. This research, employing a descriptive-analytical approach, addresses the question: what are the characteristics of Husayni's perspective and methodology in his historiography? The findings indicate that he used both simple and ornate prose styles according to content and purpose. His indebtedness to Safavid court historiography in style, perspective, and method is a prominent feature. He used simple prose to narrate events and ornate prose for genealogies and praise of rulers. As a bureaucrat inclined toward Ash'arism, Husayni displayed a providential outlook by attributing events to divine will and an elitist view by emphasizing prominent figures. His focus on political events overshadowed social conditions. Furthermore, through fabricated genealogies linking Ahmad Shah Durrani to Israelite prophets and the Prophet's Companions, he sought to legitimize the Saduzai dynasty. Although his narrative is biased and lacks socio-economic analysis, his attention to the geography and local history of eastern Khorasan and India has made his work a valuable reference for later historians.

Keywords: Imam al-Din Husayni, *Tarikh-e Husain Shahi*, historiography perspective and methodology, Twelver Sunnism, genealogy construction, Saduzai.

Introduction

Following the assassination of Nader Shah Afshar in (1747), the vast empire he had established rapidly disintegrated and was divided among various claimants to power. Each claimant formed an independent polity in a different region: Ahmad Shah Abdali in Kandahar, Azad Khan Afghan in Azerbaijan, and Karim Khan Zand in Shiraz. Ahmad Shah Durrani, from the Pashtun tribes of eastern Khorasan and

1. DOI: 10.22051/hph.2025.51512.1819

2. PhD student in Islamic History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. Mahdimadani98@gmail.com

3. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. (Corresponding Author) garavand.m@lu.ac.ir

4. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. nazari.d@lu.ac.ir

Print ISSN: 2008-8841/ Online ISSN: 2538-3507

present-day Afghanistan, founded the Saduzai dynasty (1747-1842) His rule encompassed a vast territory stretching from eastern Iran to the western Indian subcontinent, and from the banks of the Amu River to the shores of the Sea of Oman. After Ahmad Shah, power passed hereditarily to his son Timur Shah and then to his successors (Shah Zaman, Shah Shuja, and Shah Mahmud). This dynasty ruled parts of this domain intermittently and through internal strife until (1826) when Amir Dust Muhammad Khan from the Barakzai tribe finally deposed them and seized power.

Like every ruling dynasty and its predecessors, the Saduzais paid attention to recording their deeds and sought to utilize historiography to consolidate power and acquire legitimacy—a legitimacy often bolstered by connecting to Islamic and ethnic traditions and by defining genealogical lineages for the rulers. Consequently, several prominent historians were active in their court, one of whom was Imam al-Din Husayni, the author of *Tarikh-e Husain Shahi*. By meticulously recording the details of wars, courtly relations, and interactions with neighboring countries, *Tarikh-e Husain Shahi* holds a distinguished place in the historiography of eastern Khorasan. Due to its author's particular perspective on events, this book is a valuable source for understanding the structure of historiography in this period. Although historians of the past lacked a systematic methodology in the modern sense, examining their works can reveal their concerns and intellectual frameworks in historiography.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical method, focusing on the text of *Tarikh-e Husain Shahi* as its primary source. In this regard, the narrative techniques, sources utilized by Husayni, and his ideological frameworks within the context of post-Safavid Persian historiography have been examined. Furthermore, a comparative analysis with works from the Safavid period, particularly *'Ālam-ārā-ye 'Abbāsi* (The World-Adorning History of Abbas), has been conducted to identify influences and continuities in historiographical traditions.

Discussion & Findings

Husayni's historiography is characterized by a blend of providential and elitist perspectives, rooted in his affiliation with the Chishti Sufi order and a Twelver Sunni worldview. He attributes historical events to divine will, thereby marginalizing socio-economic factors. His narrative centers on elite actors—rulers and military leaders—portraying them as divinely chosen instruments. Stylistically, he alternates between simple prose (for factual reporting) and ornate, formal prose (for genealogies and panegyrics), an approach influenced by models of Safavid court historiography such as Eskandar Beg Turkman.

His methodology relies on multiple sources: personal observations (particularly from military campaigns), oral reports from trusted informants, official documents and correspondence, and prior written works. However, the selection and presentation of his data are highly biased, serving the purpose of legitimizing Saduzai rule. A key finding is his use of fabricated genealogies, linking Ahmad Shah Durrani to Israelite prophets and Sufi saints in order to construct religious and political legitimacy. Despite this orientation, his work contains valuable geographical and socio-cultural descriptions of eastern Khorasan and India. By detailing routes, tribal structures, economies, and local customs, it provides a multifaceted view of the region.

Conclusion

This article, through an analysis of the perspective and methodology of Imam al-Din Husayni's historiography in his renowned work *Tarikh-e Husain Shahi*, demonstrates that his approach is a blend of providential and elitist outlooks, rooted in the specific worldview of Twelver Sunnism and his deep affiliation with the Chishti order. This perspective led him to attribute all historical events to divine will, marginalizing the role of social, economic, and structural factors. Furthermore, his focus on prominent personalities and rulers as the primary historical actors steered his narrative toward court historiography and legitimation. A comparative analysis of his work with *'Alam-ārā-ye 'Abbāsi* reveals his indebtedness to the paradigm of Safavid court historiography, an influence manifested in his style, determinist outlook, and elite-centric method.

The findings of this research clearly show that Husayni, in his historiography, employed strategies such as fabricating genealogies-linking Ahmad Shah Durrani to Israelite prophets and Sufi saints-and a deterministic interpretation of events, like the prophecies of Sufi Sabir Shah, to establish religious and political foundations for the Saduzai dynasty. This should be analyzed not as a methodological weakness but as a reflection of the function of court historiography and as a response to the crisis of legitimacy faced by nascent polities after Nader Shah Afshar. Methodologically, Husayni provided a coherent and rich narrative of the Durrani era by synthesizing direct observations, trusted oral reports, administrative documents, and prior written sources. Although the biased selection of data and the prioritization of narratives aligned with the ruling ideology cast a shadow on the work's impartiality, his meticulous chronicling of events and unprecedented attention to the geographical, economic, and socio-cultural details of eastern Khorasan and India-including descriptions of ethnic structures, livelihoods, and popular beliefs-granted his work distinct value. This book became a significant source for later historians such as Munshi 'Abd al-Karim 'Alawi, author of *Tarikh-e Ahmad Shah Durrani*, and Fayz Muhammad Katib, author of *Tuhfat al-Habib* and *Siraj al-Tawarikh*, to the extent that much of the content of *Tarikh-e Husain Shahi* was quoted and adapted in their works.

Another prominent feature of this book is Husayni's attention to the geography of eastern Khorasan and India. Although this section is limited in volume, his precise descriptions of waystations, people's livelihoods, climate, agriculture, culture, and the beliefs of various ethnic groups, based on his direct observation, enhance the book's value and distinguish it from other sources of the period.

This work can be analyzed not merely as a historical text but as a comprehensive mirror reflecting the discourse of power, the crisis of legitimacy, and the mindset of a Sufi-oriented bureaucrat in the Saduzai era. Despite the author's evident orientations, due to its preservation and reflection of primary data and its author's multidimensional view of geography and society, it has become an important and unique source for historical research in the domain of Greater Khorasan and the subcontinent, contributing significantly to the richness of Islamic historiography.

References

- Abui Mehrizi, M. R. (2015). The Kachkul of Mir Jamal Al -din Mohammad Husaini Jami and the Reflection of the Twelver Sunnite's Thoughts in It. *Tārīkh-i Irān*, 8(1), 1-24. [20.1001.1.20087357.1394.8.1.1.1](https://doi.org/10.1001.1.20087357.1394.8.1.1.1). [In Persian]
- Afġānī, S. J. D. (1994). *Tatamat ul-Bayān fī Tārīkh al-Afġān* (M. A. Khogyani, Trans.). Peshawar: Šabā. [In Persian]
- Ahang, M. Ā. (2005). *Yāddāšt-hā va Bardāšt-hā az Kābul-e Qadīm* [Notes and

- Impressions from Old Kabul]. Kabul: Mīwand. [In Persian]
- Alemi, S. M. R., & Forooshani, N. (2012). 'Genealogy and Its Place in the Classification of Sciences, The History Of Islamic Culture and Civilization A Quarterly Research Journal Vol.3, Summer 2012, No.7. URL: <http://tarikh.maaref.ac.ir/article-1-1209-fa.html> [In Persian]
- Alavī Monšī, A. K. (n.d.). *Tārīk-e Aḥmad Šāh Dorrānī* [Unpublished manuscript]. International Center for Microfilm of Light (Nūr), New Delhi. [In Persian]
- Allāmī, A. (2006). *Akbarnāmeḥ*. Vol. 1. (G. R. Tabatabaei Majd, Ed.). Tehran: Anjoman-e Ātār va Mafāker-e Farhangī. [In Persian]
- Aminizadeh, A., & Ranjbar, M. A. (2017). "Twelve-Imami Sunnism in Khorasan during the 9th and 10th Centuries AH: Contexts and Factors. *Shi'ite Studies*, 15(57), 65-94. [In Persian].
- Babur, Z. M. (2007). *Babur-Nameh (Kabul Events)*. Preface, Translation and Index By. Shafiqa Yarqin. [In Persian].
- Bahādur, M. H. Kh. (1867). *Hayāt-e Afḡānī* (M. P. Lāl, Ed.). Lahore: Koh-e Nūr. [In Persian]
- Chishti, Allah Diyah ibn 'Abd al-Rahim. (2007). *Khawajagan-e Chisht: Sīr al-Aqtāb (A Collection of Biographies of Chishti Shaikhs)* (M. S. Molaei, Ed.). Tehran: 'Elm. [In Persian]
- Durrani, S. M. K. ibn M. K. (1881). *Tārīk-e Soltānī*. Bombay: Kar-khāneh-ye Mohammadi. [In Persian]
- Edward, s.p. (1997). *philosophy of History Encyclopedia of philosophy. Translated by Behzād Sāleki. Institute for Humanities and Cultural Studies. Tehran*. [In Persian].
- Elphinston, M. S. (1819) *An account of the Kingdom of Kabul & its dependencies in Persia*. Translated: M. Ā. F. (1994). Mashhad: Āstān-e Qods-e Rażawī. [In Persian]
- Farhang, M. S. (1988). *Afghanistan in the Last Five Centuries*. Peshawar: Āryānā. [In Persian]
- Ghobar, Ğ. M. (2011). *Afghanistan on the Path of History*. Vol. 2. Tehran: 'Erfān. [In Persian]
- Ghobar, Ğ. M. (1989). *Historical Geography of Afghanistan* (F. B. Ed. Kabul: Maṭba'ah-ye Dawlatī. [In Persian]
- Gulistānah, A. H. b. M. A. (1965). *Mojmal al-Tawārīk*. Modarres Razavi, Ed. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Habibi, 'A. H. (1967). "A Few Pages from the History of Husayn Shahi". *Aryana is published bi-monthly by the Historical Society of Afghanistan*, Vol. XXV No. 4 July-August. [In Persian]
- Hassanzadeh, E. (2001). Divine will in Islamic Historiography. *History of Islam*, 2(Issue 5), 133-166.
- Hazrati, H., et al. (2002). *Reflections on the Science of History and Islamic Historiography*. Tehran: Naqsh-e Jahan. [In Persian]
- Hooke, S. (1978). *A Hero in History*. (K. Makki, Trans.). Tehran: Enteshārāt-e Ravāq. [In Persian]
- Hosseini, E. D. (2018). *Tārīk-e Hosayn Šāhī* (Transcription by Abdulkhaleq Lalzad). [In Persian]
- E'tezād ul-Saltāneh, 'A. M. (1986). *Tārīk-e Vaqāye' va Savāneh-e Afḡānestān* (M. H. Moḥaddes, Ed.). Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian]
- Ibrahim Zi Ghandapur, S. M. (1893). *Tawārīk-e kūršīd-e jahān* (K. Bakhsh, Ed.). Lahore: Maṭba' Islāmīyah. [In Persian]
- Jafarian, R. (2006). "Fotūḥ ul-Mojāhīdīn va Naqd-e Mollā Moḥammad Ṭāher

- Qommi*". *Ayene Miras*, 4(2-3), 180-194. [In Persian]
- Jafarian, R. (2009). "The History of Shiism in Iran from the beginning to the establishment of the Safavid rule. Tehran: 'Elm. [In Persian]
- Jafarian, R. (2011). "Documents on How to Collect Genealogies of Musavi Sadat". *Nashriyeh-ye Asnad-e Baharestan*, (1), 293-342. [In Persian]
- ĵāmī Monšī, M. H. (2000). *Tārīk-e Aĥmadšāhī* (S. Homāyun, Ed.). Peshawar: Dāneš. [In Persian]
- Kāteb, F. M. (1993). *Neĵād Nāmeĥ-e Afġān*. (K. Y. Ed.). Qom: Esmā'īlīyān Publishing Institute. [In Persian]
- Kāteb, F.M.(2014). *Toĥfat ul-Ĥabīb*. Vol.1. (M. S.M. Ed.). Kabul: Amīrī. [In Persian]
- Kāteb.F. M.(1952). *Sīrāĵ ul-Tawārīk*. Vol.1.Kabul: Maṭba'ah-i Dār al-Salṭanah. [In Persian]
- Keikh Farzaneh, A. R. and Salimi Khorashad, S. (2015). *The Gnostic view of Khwaja Moinuddin Chishti according to a poem collection attributed to him. Journal of Subcontinent Researches*, 7(23), 97-116. doi: 10.22111/jsr.2015.2209.[In Persian]
- Le Strange.G.(2007).The lands of the eastern Caliphate.(M. 'Erfān, Trans.). Tehran: 'Elmī Farhangī.[In Persian]
- Mahmoud.S.M.(2003). *Tārīk-nevīsī dar Afġānestān* ('A. H. & G. S. Zalmī, Eds.). Kabul: Kabul University. [In Persian]
- Malcolm, S.J. (2001). *The History Of Persia* (M. I. Heyrat, Trans.). Tehran: Afsūn. [In Persian]
- Malek ul-Sho'arā Bahār.M.T.(1970). *Sabk-šenāsī*. Vol.1. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian]
- Marvī, M. K. (1990). *Ālam-ārā-ye Nāderī* (M. A. R. Ed.). Tehran: Našr-e 'Elm. [In Persian]
- Mohammadi, Z. and Adinehvand, M. (2014). Insights and methods in the history and historicizing of Hamdollah Mustawfi Qhazvini. *Historical Perspective & Historiography*, 24(14), 149-179. doi: 10.22051/hph.2016.2372.[In Persian]
- Monšī, E. B. (1998). *Tārīk-e Ālam-ārā-ye 'Abbāsī*. Vol. 1. (M. I. Rezvani, Ed.). Tehran: Āšnā. [In Persian]
- Monšī, E. B. (1998). *Tārīk-e Ālam-ārā-ye 'Abbāsī*. Vol.2.(M. I. Rezvani, Ed.). Tehran: Āšnā. [In Persian]
- Monšī, E. B. (1998). *Tārīk-e Ālam-ārā-ye 'Abbāsī*. Vol.3.(M. I. Rezvani, Ed.). Tehran: Āšnā. [In Persian]
- Monšī.A.K.(1962)Wāqe'āte Durrani: A history of Durrani rulers.Translated into Urdu Mir Waris Ali Saifi.Editet by:Mohammad Baqer.Lahore: Panjabi Academy.
- Sajjadi, S. Š. & Alamzadeh, H. (2006). *Historiography in Islam*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Shamisa, S. (2008). *Prose Stylistics*. Tehran:Mītrā.[In Persian]
- Shekarpouri, A. M. (1854). *Nowā-ye Ma'ārek* (A.H.Habibi, Ed.). Kabul: Anĵoman-e Tārīk. [In Persian]
- Shad Qazvini, P. and Hosseini, S. M. (2023). A genealogical study of Tohfa Soleimani's version (Sabah al-Akhbar) based on Panovsky's iconography theory. *Theoretical Principles of Visual Arts*, 8(2), 25-39. <https://doi.org/10.22051/jtpva.2023.41614.1457>[In Persian]
- Shirazi, S. H. (2000). *Tārīk-e Durrānīyān* (M. H. Mohaddes, Ed.). Tehran: Vezārat-e Ķāreĵeh. [In Persian].
- Southgate.B.(1996). History, What and Why? "Ancient, Modern, and Postmodern

- Perspectives”Translated by:Roya Monajem(2001). Tehran: Negāh-e Sabz. [In Persian]
- Vakili. A. D. (1958). *Dūrrat ul-Zamān fī Tārīk-e Šāh Zamān*. Kabul: Anjoman-e Tārīk. [In Persian]
- Vakili . A. D. (1967). *Teīmūr Šāh Durrānī* .Vol.2.Kabul: Anjoman-e Tārīk. [In Persian]

©2025 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

دو فصلنامه علمی تاریخ نگری و تاریخ نگاری دانشگاه الزهراء (س)
سال سی و چهارم، دوره جدید، شماره ۳۴، پیاپی ۱۱۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۳
مقاله علمی - پژوهشی
صفحات ۲۸۲-۲۵۵

بینش و روش تاریخ نگاری امام الدین حسینی^۱

محمد مهدی مدنی^۲ | مجتبی گراوند^۳ | داریوش نظری^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۷

چکیده

امام الدین حسینی چشتی از مورخان عصر سدوزائی در کتاب تاریخ حسینی شاهی روایت جامع از حکومت درانی‌ها ارائه داده است. وی با بهره‌گیری از مشاهدات شخصی، مسموعات، اسناد و نامه‌ها به ثبت وقایع این سلسله پرداخته است. این پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی و به دنبال پاسخ به این پرسش است که بینش و روش حسینی در تاریخ نگاری وی چه ویژگی‌های داشته است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد او از دو سبک نثر ساده و متکلف به تناسب محتوا و هدف خود استفاده کرده است. وامداری وی به سنت تاریخ نگاری درباری عصر صفوی در سبک و بینش و روش از ویژگی‌های برجسته اثر اوست. نثر ساده برای بیان وقایع و نثر متکلف برای حسب و نسب و ستایش سلاطین به کار برده است. حسینی یک دیوان سالار متمایل به اشعری‌گری بود که با انتساب علل رخدادها به اراده الهی، بینش مشیت گرایانه و با تأکید بر شخصیت‌های برجسته، نگاه نخبه‌گرایانه خود را بروز داده است. در تاریخ نگاری او تمرکز بر ذکر رخدادها و سیاسی و غفلت از وضعیت اجتماعی

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hph.2025.51512.1819

۲. دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

madani.mo@fh.lu.ac.ir

۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. (نویسنده مسئول)

garavand.m@lu.ac.ir

۴. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. nazari.d@lu.ac.ir

- مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان "بررسی و تحلیل بینش و روش مورخان دوره سدوزائیان" با دانشگاه لرستان در سال ۱۴۰۴ است.

کمتر توجه شده است. همچنین او با شگرد نسب‌سازی‌های ساختگی و انتساب احمدشاه ابدالی به پیامبران بنی‌اسرائیل و صحابه پیامبر به دنبال مشروعیت‌بخشی به سلسله سدوزایی بوده است. اگرچه روایت او جانب‌دارانه و فاقد تحلیل عوامل اجتماعی - اقتصادی است، اما به دلیل توجه او به جغرافیا و تاریخ محلی مناطق شرق خراسان و هند، به‌عنوان منبع ارزشمند برای تاریخ‌نگاری این دوره مورد استناد مورخان پسین قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: امام‌الدین حسینی، بینش و روش تاریخ‌نگاری، تاریخ حسین شاهی، تسنن دوازده‌امامی، سدوزائیان، نسب‌سازی.

مقدمه

پس از قتل نادرشاه افشار در سال ۱۱۶۰هـ.ق / ۱۷۴۷م، امپراتوری گسترده‌ای که تحت فرمان او شکل گرفته بود به سرعت فروپاشید و میان مدعیان مختلف قدرت تقسیم شد. هر یک از این مدعیان در نواحی مختلف حکومت‌هایی مستقل تشکیل دادند: احمدشاه ابدالی در قندهار، آزاد خان افغان در آذربایجان و کریم‌خان زند در شیراز. احمدشاه درانی از طوایف پشتون در شرق ایران و افغانستان کنونی است که سلسله سدوزایی را (۱۲۲۱-۱۱۲۶هـ.ق / ۱۸۴۲-۱۷۴۷م) بنیان نهاد. قلمرو حکومت وی سرزمین وسیع را در بر می‌گرفت که از شرق ایران تا غرب شبه‌قاره هند و از سواحل رود آمو تا کرانه‌های دریای عمان امتداد داشت. پس از احمدشاه قدرت به‌صورت موروثی به فرزند او تیمور شاه و سپس به فرزندان وی (شاه زمان، شاه شجاع و شاه محمود منتقل شد). این دودمان به شکل غیرپیوسته و با کشمکش‌های درونی تا سال ۱۲۴۲هـ.ق / ۱۸۲۶م. بر بخش‌های از این قلمرو حکومت کردند تا اینکه سرانجام امیر دوست‌محمد خان از طایفه بارکزیایی آنان را از قدرت خلع کرد و خود به قدرت رسید.

سدوزاییان مثل هر سلسله حکومت‌گر و حکمرانان پیشین به ثبت اقدامات خود توجه نشان داده کوشیدند تا از تاریخ‌نگاری در جهت تثبیت قدرت و کسب مشروعیت بهره‌برداری کنند؛ مشروعیتی که اغلب از طریق ارتباط با سنت‌های اسلامی و قومی و تعریف سلسله نسب برای حاکمان تقویت می‌شد. در نتیجه در دربار آن‌ها چندین مورخ برجسته فعالیت داشتند که یکی از آن‌ها امام‌الدین حسینی، مؤلف تاریخ حسین شاهی بود. تاریخ حسین شاهی با ثبت دقیق جزئیات جنگ‌ها، مناسبات درباری، و روابط با کشورهای همسایه، جایگاهی ممتاز در تاریخ‌نگاری شرق خراسان دارد. این کتاب به دلیل نگاه ویژه مؤلف آن به رویدادها، منبع ارزشمند برای شناخت ساختار تاریخ‌نگاری این دوره است. هرچند مورخان گذشته فاقد

روش‌شناسی منسجم به معنای امروزی بودند، اما بررسی آثار آن‌ها می‌تواند دغدغه‌ها و ساختار فکری آنان در تاریخ‌نگاری را آشکار کند.

پژوهش حاضر با واکاوی دیدگاه حسینی درباره علل وقوع رویدادهای تاریخی و روش او در تحلیل و روایت این وقایع، ضمن بررسی نگاه او به عوامل مؤثر بر رویدادهای تاریخی به این پرسش پاسخ می‌دهد که بینش و روش حسینی در تاریخ‌نگاری چگونه بوده است؟ از این رو پژوهش حاضر در دو محور اصلی به بررسی بینش و روش تاریخ‌نگاری حسینی می‌پردازد. محور نخست به بررسی بینش‌های نخبه‌گرایانه و مشیت‌گرایانه حسینی و تأثیر این رویکردها بر روایت‌های تاریخی او اختصاص دارد. محور دوم به مطالعه ویژگی‌های سبک و روش نگارش حسینی، با تأکید بر تحلیل، روایت‌پردازی و انسجام ساختاری در آثار او، اختصاص دارد.

تاکنون پژوهش مستقل درباره روش و بینش تاریخ‌نگاری حسینی انجام نشده است. شاه محمود محمود، به نقل از گندانسنگ، در کتاب خود با عنوان *تاریخ‌نویسی در افغانستان* تنها به صورت گذرا و در چند سطر به تاریخ حسین شاهی اشاره کرده؛ اما به محتوای کتاب نپرداخته است (محمود، ۱۳۸۲: ۳۵۷-۳۵۶). همچنین عبدالحی حبیبی در *مجله آریانا* در حدود سه چهار پاراگراف از صفحات آغازین کتاب *تاریخ حسین شاهی* را به صورت مستقیم نقل کرده و سپس توضیح کوتاه درباره نویسنده کتاب و سال تألیف آن ارائه داده است. با این حال هر دو نویسنده از تحلیل بینش و روش تاریخ‌نگاری حسینی غفلت ورزیده‌اند (حبیبی، ۱۳۴۶: ۲۶-۳۳).

۱. بینش حسینی در تاریخ‌نگاری

بینش در تاریخ‌نگاری به معنای تاریخی‌نگری یا همان نوع نگرش و چارچوب فکری است که مورخ در تحلیل و ثبت رویدادهای تاریخی به کار می‌گیرد. در این بخش پژوهش، زندگی و باورهای امام‌الدین حسینی، دیدگاه نخبه‌گرایانه وی و بینش مشیت‌گرایانه او بررسی و تحلیل می‌شوند.

۱-۱. چارچوب فکری، زیست‌نامه و جهان‌بینی حسینی

درباره زندگی حسینی هیچ داده‌ای در دست نیست. اطلاعات اندک صرفاً به اشارات مختصر و پراکنده از خود مؤلف در لابه‌لای مطالب همین کتاب محدود می‌شود. امام‌الدین حسینی مورخ و دیوان‌سالار دوره سدوزایی، در اواخر سده دوازدهم هجری قمری می‌زیست. وی دوران فعالیت خود را در دربار شاه زمان درانی گذراند و به‌عنوان منشی در دستگاه اداری او خدمت

می‌کرد (وکیلی فوفلزایی، ۱۳۳۷: ۴۰۹). این دوره مقارن با افول تدریجی امپراتوری درانی و تشدید رقابت‌های داخلی میان شاهزادگان سدوزایی و سران قبایل برای کسب قدرت بود. حسینی در چنین بستر پرتهاپ سیاسی اثر خود را به رشته تحریر در آورد. حسینی بر اساس گفته عبدالحی حبیبی، از سلسله چشتیان هرات و متولد دهلی بود (حبیبی، ۱۳۴۶: ۲۶). طریقت چشتیه از مهم‌ترین سلسله‌های عرفانی شبه‌قاره و خراسان به شمار می‌رفت که بر محبت به خلق، گوشه‌نشینی و دوری از قدرت سیاسی ظاهری تأکید می‌ورزید (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۴۱؛ کیخای فرزانه و سلیمی خراشاد، ۱۳۹۴: ۱۰۱-۱۰۰). باین‌حال، وابستگان به این طریقت گاه در نقش‌های سیاسی و دیوانی نیز ظاهر می‌شدند. وابستگی حسینی به این طریقت عرفانی، عمیقاً بر جهان‌بینی و در نتیجه تاریخ‌نگاری او تأثیر نهاد.

از منظر معرفت‌شناسی، دانش و بینش حسینی را بیشتر می‌توان عرفانی تأویلی دانست تا فقهی استدلالی. وی اگرچه از نظر فقهی پیرو مذهب حنفی و از لحاظ کلامی به فرقه ماتریدی تعلق داشت که به کلام اشعری نزدیک است (جعفریان، ۱۳۸۵: ۱۸۴؛ ابویی مهریزی، ۱۳۹۴: ۲؛ کیخای فرزانه و سلیمی خراشاد، ۱۳۹۴: ۱۱۳)، اما در اثر خود هیچگاه به استنباطات فقهی یا مباحث پیچیده کلامی نپرداخته است. عالی‌ترین منبع معرفتی او را روایات عرفانی و معجزه‌آسا مربوط به مشایخ چشتیه و صوفیان تشکیل می‌دهد که برایش تجلی بی‌واسطه اراده الهی و یقینی‌ترین شکل معرفت است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۹، ۱۴۴-۱۴۷).

در انسان‌شناسی تاریخی حسینی، انسان به‌عنوان محور تاریخ جایگاهی ندارد؛ بلکه مجرای برای تحقق مشیت الهی است. در این نگاه عامه مردم و عوامل اجتماعی نقش چندان در پدیدآمدن رخداد‌های بزرگ تاریخی ایفا نمی‌کنند، به‌جای آن تاریخ توسط نخبگان ساخته می‌شود. شخصیت‌های برگزیده‌ای که به‌عنوان ابزارهای مشیت الهی، اراده ازل را محقق می‌سازند (حسن‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۴۱-۱۴۰). همین نگاه رویکرد نخبه‌گرایانه او را در روایت تاریخ توضیح می‌دهد.

بازتاب این چارچوب فکری را در دوگانگی احترام‌آمیز او به مذهب سنت و تشیع می‌توان مشاهده کرد. او از بزرگان اهل سنت با عبارات «رضی الله عنه» (حسینی، ۱۳۹۶: ۶۵، ۷۳، ۱۴۶، ۱۴۷) یاد می‌کند و درعین‌حال در توصیف امامان شیعه از عباراتی چون «امام هر دو جهان»، «نور یقین» و «مشهد مقدس» بهره می‌برد (همان، ۱۴۱-۱۳۷). این تلفیق، نشانگر همان جهان‌بینی «تسنن دوازده‌امامی» است^۱ که جهان‌بینی مسلط در میان صوفیان چشتیه آن عصر به

۱. برای اطلاعات بیشتر بنگرید به: تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا طلوع دولت صفوی، اثر رسول جعفریان، نشر علم، ۱۳۸۸، ۸۵۰-۸۴۰؛ همچنین نک. «تسنن دوازده‌امامی»، نوشته امینی‌زاده و رنجبر، س ۱۵، ش ۵۷، ۱۳۹۶.

شمار می‌رفت.

۲-۱. رویکرد نخبه‌گرایانه حسینی در تاریخ‌نگاری

کارلایل، مورخ و فیلسوف انگلیسی معتقد است تاریخ چیزی جز بازنمایی احوال قهرمانان نیست و هر نهضتی در جهان از طریق شرح زندگی شخصیت‌ها شکل گرفته است. او قهرمانان را عامل اصلی رویدادهای تاریخی معرفی می‌کند (هوگ، ۱۳۵۷: ۱۵-۱۴؛ ادواردز، ۱۳۷۵: ۱۷۴-۱۷۰). حسینی نیز در روایت خود از قتل نادرشاه و اقدامات احمدشاه سدوزایی پس از این حادثه، بر توانایی و شخصیت برجسته احمدشاه تأکید می‌ورزد. او بیان می‌کند که احمدشاه پس از اطلاع از قتل نادرشاه، شب را در مجاورت چادر شاه گذراند و صبحگاهان، شورشیان افشار و قزلباش را شکست داده اموال اردوی نادرشاه را به قندهار برد. در توصیف حسینی احمدشاه به‌عنوان «خاقان گیتی ستان» و «جهانبانی با فر و شوکت» معرفی می‌شود که توانست در اوضاع بحرانی، سلطنت جدید تأسیس کند. او با برجسته‌سازی توانایی‌های احمدشاه رویکرد نخبه‌گرایانه خود را آشکار می‌سازد و احمدشاه را به‌عنوان شخصی شایسته سلطنت ستوده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۹).

او تصمیم احمدشاه برای پرهیز از درگیری با حکومت محلی هرات و تمرکز بر قندهار را نشانه‌ای از فراست و تدبیر او می‌داند. احمدشاه با توجه به تعداد اندک نیروهای همراه خود (سه تا چهارهزار نفر) و عدم اطمینان از وفاداری آنان، اظهار داشته است: «تا حال همین تعداد اندک سپاهی که همراه دارم، به درستی مشخص نشده که وفادارند یا مخالف». این تصمیم‌گیری توانایی او را در ارزیابی شرایط و پرهیز از اقدامات عجولانه به‌خوبی نمایان می‌سازد. حسینی اقدامات احمدشاه درانی در گزینش افراد برای تصدی مسئولیت‌ها را ستایش کرده می‌نویسد: «شاه ولی خان بامی‌زایی را به خطاب اشرف‌الوزرا و رتبه بلند وزارت سرافراز فرمود و سردار جهان‌خان را میر بزن و سپه‌سالار و شاه‌پسند خان را امیر لشکر» و همچنین هر کس را به تناسب شایستگی‌اش به مناسب و مراتب عالی گماشت (حسینی، ۱۳۹۶: ۲۰؛ حسینی جامی، ۱۳۷۹: ۱۹).

حسینی در توصیف نبرد سوم «پانی پت» هند، با برجسته‌سازی قدرت احمدشاه و سپاهیان وی بر نقش سرداران و فرماندهان در پیروزی جنگ تأکید می‌کند. در روایت او نخبگان میدان نبرد نقش محوری ایفا می‌کنند و توده مردم و عوامل ساختاری در حاشیه قرار دارند. حسینی با استفاده از تعابیر حماسی شخصیت‌ها و فرماندهان را چهره‌های فراتر از انسان‌های معمولی معرفی می‌کند. این نگرش حماسی موجب می‌شود تاریخ از منظر فردمحور روایت شود و

به‌جای بررسی عوامل اجتماعی و ساختاری تمرکز بر قهرمانان و شخصیت‌های کلیدی معطوف گردد.

همچنین حسینی از شاه و شجاع‌الدوله بهادر یاد کرده و نقش آن‌ها را در جنگ برجسته می‌سازد. در این میان شاه به‌عنوان رهبر و ناظر کل جنگ توصیف می‌شود که سپاهیان به او چشم امید دارند. در روایت حسینی توده مردم و سربازان ساده نقش مستقیم در پیروزی یا شکست ندارند و حتی به‌جای شرح دشواری‌های قحطی مرهته بر نمایش شجاعت احمدشاه و سپاه وی تمرکز شده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۴۳-۴۲؛ فرهنگ، ۱۳۶۷: ۸۶-۸۹).

وی همچنین در بیان تاج‌پوشی شاه زمان پس از فوت تیمور شاه به طور مشخص نقش بزرگان و دربار را برجسته کرده و تأکید می‌کند که چگونه خبر فوت تیمور شاه از عموم مردم مخفی نگه داشته شد. پس از مشورت بزرگان تصمیم بر انتخاب شاه زمان، به‌عنوان جانشین گرفته شد و سرانجام در تاریخ هشتم شوال سال ۱۲۰۷ هـ.ق / ۱۸ مارچ ۱۷۹۳م تاج‌گذاری کرد (حسینی، ۱۳۹۶: ۸۵-۸۴). این روایت نیز نمایانگر نگرش نخبه‌گرایانه حسینی است که در آن تصمیمات نخبگان و شخصیت‌های برجسته تعیین‌کننده روند تاریخ قلمداد می‌شود.

حسینی در تاریخ‌نگاری رویکرد نخبه‌گرایانه داشته و این مسئله به‌وضوح در روایت‌های وی بازتاب یافته است؛ در نتیجه تاریخ‌نگاری او به ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به حاکمان و نخبگان تبدیل شده است.

۳-۱. رویکرد مشیت‌گرایانه در تاریخ‌نگاری حسینی

مسئله قضاوقدر و مشیت الهی به‌عنوان یکی از مباحث محوری در تاریخ‌نگاری اسلامی مطرح است و به رابطه انسان با جهان ماوراءالطبیعه اشاره دارد. این نگرش سبب می‌شود تاریخ به مجموعه‌ای از وقایع پیش‌بینی‌ناپذیر تبدیل گردد که در آن نقش انسان محدود و همه امور وابسته به مشیت الهی تلقی شود (ساتگیت، ۱۳۷۹: ۶۶). در تاریخ‌نگاری اسلامی برخی مورخان به‌ویژه در روایت‌های مربوط به شاهان، موفقیت‌ها و شکست‌ها را محصول مشیت الهی دانسته و تأثیر عوامل فردی و اجتماعی را نادیده می‌گیرند (حضرتی، ۱۳۸۱: ۱۵۱؛ حسن‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۳۷).

باورهای صوفیانه چشتی و آموزه‌های کلامی اشعری نیز بر نگرش تاریخی امام‌الدین حسینی تأثیر نهاده و وی را به سمت دیدگاه تقدیرگرایانه سوق داده‌اند. از این‌رو، او متأثر از آموزه‌های تسنن دوازده‌امامی و اندیشه‌های صوفیانه چشتیه به‌ویژه از تفسیرهای تقدیرگرایانه برای توجیه موفقیت‌های شاهان سدوزایی بهره می‌برد. حسینی با نقل حکایتی مربوط به سه

سال پیش از قتل نادرشاه اشاره می‌کند که درویشی به نام صابر شاه به احمدشاه پیشگویی کرده بود: «ای احمدخان، من در حال آماده‌سازی سلطنت تو هستم»، (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۹؛ کاتب، ۱۳۹۳: ۳۱-۳۳). حسینی این روایت را به‌گونه‌ای بازگو می‌کند که نشان دهد سرنوشت احمدشاه از پیش مقدر شده بود و اقدامات صابر شاه تجلی‌گر اراده الهی است. وی درویش را شخصیت فراتر از جهان مادی معرفی می‌کند که ظهور احمدشاه به‌عنوان فرمانروای الهی را نمادین می‌سازد.

حسینی با اشاره به رویداد تاج‌پوشی نمادین احمدشاه در قندهار - که در آن درویش وی را به بر تختی از گل نشانده و گاه سبز بر سر او گذاشته و خطاب کرده است: «این تخت سلطنت تست... و این جیغه خلافت تو» - دیدگاه مشیت‌گرایانه خود را برجسته‌تر می‌سازد (حسینی، ۱۳۹۶: ۲۰-۱۹؛ درانی، ۱۲۹۸: ۱۲۳-۱۲۲). او همچنین ضمن توصیف لحظات پایانی عمر تیمور شاه، به رؤیایی اشاره می‌کند که در آن جانشینی فرزندش پیش‌بینی شده بود: «امروز سه چهار روز می‌شود که در عالم رؤیا مشاهده کردم که چند کس آمده کلاه شاهی را از سر من فرود آورده بر سر این فرزند می‌نهند» (حسینی، ۱۳۹۶: ۸۳-۸۵؛ اعتضادالسلطنه، ۱۳۶۵: ۴۸-۴۷). افزون بر این، او به‌عنوان یک صوفی، تغییر نام قوم از «ابدالی» به «درانی» را نیز نشانه تأیید الهی بر حکومت احمدشاه تلقی می‌کند که در آن احمدشاه به‌عنوان فردی استثنايي با شایستگی‌های فردی و حمایت الهی توصیف شده است.

حسینی برخلاف دیدگاه‌های تاریخی دیگر که بر تحلیل‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تمرکز دارند، تاریخ را فراتر از توالی رویدادها و کنش‌های انسانی دانسته و آن را فرایند معنوی می‌پندارند که توسط مشیت الهی هدایت می‌شود. از این رو، سپاهیان درانی را به‌عنوان نیروهای آسمانی و نمادهای جهاد و اراده الهی توصیف می‌کند (حسینی، ۱۳۹۶: ۴۴؛ درانی، ۱۲۹۸: ۱۲۶).

در روایت لشکرکشی شاه زمان به هرات، حسینی بیان می‌کند که پس از شکست در نبرد، شاه زمان تاج شاهی خود را برداشت و با دعا از خداوند پیروزی خواست. این دعا به‌عنوان عامل معنوی برای موفقیت سپاه شاه زمان معرفی می‌گردد (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۰۱-۱۰۰). همچنین او در جای‌جای اثر خود همه شکست‌ها و پیروزی‌های فرمانروایان سدوزایی از جمله لشکرکشی دوم تیمور شاه برای تسلط بر قوم «داود پوترا»، شکست سپاه تیمور شاه در برابر قوای آزاد خان درانی در کشمیر هند (حسینی، ۱۳۹۶: ۶۴-۶۳، ۷۴؛ درانی، ۱۲۹۸: ۱۵۵-۱۵۸، ۱۵۹)، شکست سپاه سلطان محمود در مقابل سپاه شاه زمان (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۱۱) و مواردی از این دست را ناشی از اراده الهی می‌داند.

۲. روش‌شناسی تاریخ‌نگاری حسینی

۱-۲. ویژگی‌های نثر و سبک در تاریخ‌نگاری حسینی

سبک نثر و نگارش کتاب بر اساس نوع محتوا، متفاوت است. برای انتقال اطلاعات ساده، نثر روان به‌کاررفته تا پیام به‌وضوح منتقل شود. او در پیشگفتار کتاب خود از نثر ساده و بی‌تکلف سخن گفته و هدف خویش را ثبت وقایع تاریخی با زبان روان و بدون پیچیدگی بیان کرده است (همان، ۲). این ویژگی به‌ویژه در شرح رویدادهای عادی و توصیف روابط میان حکومت‌نشین‌های محلی مشهود است. جایی که مفاهیم به شکل مستقیم و روشن بیان شده‌اند. در مقابل در بخش‌های مربوط به توصیف شخصیت‌ها و ستایش خداوند و سلاطین، نثر او به سبک متکلف و دشوار مبدل می‌شود. به‌عنوان نمونه، در توصیف شاه زمان می‌نویسد: «حمد و ثنای بی‌حد، پادشاهی را سزااست که لمن الملک الیوم الله الواحد القهار شأن جلال اوست» «در آن هنگام حضرت پادشاه جم‌جاه، سلیمان شکوه، عدالت‌پژوه، خاقان زمان، شهریار گیتی ستان» که با کاربرد القاب متعدد، نثری فخیم و متکلف پدید آورده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲؛ شمیسا، ۱۳۸۷: ۲۱۶؛ بهار، ۱۳۴۹: ۲۸۸/۱-۲۸۷). سبک نگارش حسینی در نامه‌های رسمی نیز متکلف و تشریفاتی است. این مکتوبات که خطاب به مقامات دربار تنظیم شده‌اند، با به‌کارگیری گسترده واژگان، جنبه رسمی و ابراز ارادت به مراجع قدرت را به‌روشنی نشان می‌دهند. به‌عنوان نمونه، در نامه‌ای تحت عنوان «مرقومه شهر صفر سنه ۱۲۰۸ هـ.ق» که برای استقبال از مقامات درباری نگاشته شده، وضعیت سفر شخصیت‌های برجسته و تحویل هدایای سلطنتی بیان گردیده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۵۶). گاهی اوقات وی برای روایت داستان‌های مذهبی از تلفیق توأمان نثر ساده و متکلف بهره برده است. یکی از این روایات به کرامات خواجه مودود چشتی اشاره دارد که در آن، کوهی در مجاورت چشت هرات هر شب جمعه از آن خون و کف جاری بوده و مردم برای معالجه امراض از آن بهره می‌بردند. در این حکایت خواجه مودود چشتی با کلام الهی اژدهایی را که قصد تعرض به وی داشت، متوقف ساخته و آن را میان دو کوه محبوس می‌نماید. این کوه متعاقباً به منبعی برای شفا و برکت تبدیل می‌گردد (همان، ۱۴۵-۱۴۴). این روایت علاوه بر جذابیت ادبی، باورهای فرهنگی و دینی عصر حسینی را بازتاب می‌دهد.

حسینی همچنین در متن خود از واژگان ترکی مانند «بهادر»، لغات عربی نظیر «ذوی الاقتدار» و اصطلاحات اردو همچون «راوت»، «پته باز»، «پلتن» و «بندوق‌دار» استفاده نموده است (همان، ۳۶-۳۷، ۴۰، ۴۲، ۴۵). این تنوع زبانی گویای وسعت دانش نویسنده و تأثیرپذیری او از جریان‌های زبانی و فرهنگی عصر خویش است.

۲-۲. تأثیرپذیری حسینی از مورخان صفویه و افشاریه در تاریخ‌نگاری

برای شناخت سبک تاریخ‌نگاری حسینی، مانند هر مورخ دیگر، نمی‌توان از تعامل و تأثیرپذیری او از فضای اجتماعی و فرهنگی پیرامون خود و از میراث مورخان معاصر و سلف غافل بود. تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری حسینی از مورخان پیشین در چند محور قابل‌بحث و بررسی است:

الف. کاربرد افعال جمع و صفات تشریفاتی به سبک مروی

در تاریخ‌نگاری حسینی، استفاده از افعال جمع و صفات مشابه در توصیف شاهان سدوزایی (حسینی، ۱۳۹۶: ۲۱، ۲۲) می‌تواند گویای تأثیرپذیری و تقلید وی از محمدکاظم مروی (۱۳۶۹: ۱/ ۱۰۰، ۱۱۶، ۱۳۲) در نظر گرفته شود. استفاده از افعال جمع به‌ویژه در توصیف شاهان سدوزایی، نشان‌دهنده احترام به مقام آنان و برجسته‌سازی جایگاه اجتماعی و سیاسی آنان است که در جای‌جای هر دو اثر به چشم می‌خورد. تفاوت بنیادین در این است که در *عالم‌آرای نادری*، مروی عمدتاً به ستایش نادرشاه پرداخته، حال آنکه حسینی در اثر خود سه تن از پادشاهان سلسله سدوزایی را تمجید کرده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۲۷، ۲۳، ۵۵، ۸۷؛ مروی، ۱۳۶۹: ۱۳۷/۱، ۱۴۴، ۱۴۸؛ ۴۹۶/۲، ۵۶۹، ۶۲۰، ۸۰۰، ۷۴۷/۳، ۸۸۴).

ب. تأثیرپذیری از تاریخ‌نگاری صفوی در سبک و بینش و روش

بررسی تطبیق تاریخ حسین شاهی امام‌الدین حسینی و آثار مورخان دوره صفوی به‌ویژه *عالم‌آرای عباسی*، نشان‌دهنده تأثیرپذیری عمیق و چندبعدی حسینی از سنت تاریخ‌نگاری دربار صفوی است. این تأثیرپذیری در ابعاد سبک، بینش و روش آشکار است. از جنبه سبک نگارش، حسینی به‌وضوح از الگوی منشیانه ترکمان تقلید کرده است. وی همانند اسکندر بیگ که در آغاز *عالم‌آرا* به ساده‌نویسی و راست‌گویی تأکید می‌ورزد (منشی، ۱۳۷۷: ۴/۱، ۶۱)، در دیباچه کتاب خود وعده می‌دهد که وقایع را به زبانی روان و بی‌تکلف روایت کند (حسینی، ۱۳۹۶: ۲). باین‌حال در عمل و به‌هنگام توصیف شاهان سدوزایی، به سبک متکلف و تشریفاتی صفوی بازمی‌گردد و از القاب فاخر چون «شهریار گیتی‌ستان»، «خاقان معلی خاقان ممدوح» و «پادشاه دین‌پناه» استفاده می‌کند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲، ۱۳، ۱۷، ۱۸؛ منشی، ۱۳۷۷: ۴۸/۱-۴۲). این امر نه‌تنها نشان‌دهنده تلاش او برای زیباسازی کلام و موزونی واژگان، مشابه تکاپوهای زیبایی‌شناختی ترکمان است، بلکه کارکردی ایدئولوژیک دارد و هدف آن نمایش عظمت و مشروعیت حاکمان سدوزایی از طریق پیوندزدن آنان با سنت ادبی-سیاسی حاکمان پیشین (صفوی) است.

از منظر بینش تاریخی نیز مشیت‌گرایی از وجوه مشترک و برجسته این دو اثر است.

حسینی همانند اسکندربیک برای توصیف رخداد‌های نظامی و مشروعیت‌بخشی به پیروزی‌ها و شکست‌ها، به شکل گسترده به تقدیرگرایی متوسل می‌شود. نقل روایت‌های رؤیایی مانند تشریح رؤیای تیمور شاه در مسئله‌جانشینی شاهزاده زمان (حسینی، ۱۳۹۶: ۸۲) که آشکارا یادآور روایت ترکمان از رؤیای شیخ صفی درباره‌جانشینی شاهان آینده است (منشی، ۱۳۷۷: ۹۰۹/۲)، گواه این ادعاست. در هر دو اثر این روایت‌های معجزه‌آسا به‌مثابه ابزار برای نشان‌دادن تأیید غیبی و ازلی حاکمیت به کار رفته‌اند. افزون بر این، روایتگری جانب‌دارانه و نخبه‌گرایانه از دیگر ویژگی‌های مشترک است. هر دو مورخ تاریخ را عرصه‌عمل نخبگان و قهرمانان می‌دانند؛ چنان‌که گزارش‌های جانب‌دارانه حسینی از شاهان سدوزایی که در آن بر شجاعت و فراست آنان تأکید می‌شود، مستقیماً متأثر از شیوه قهرمان‌پرورانه ترکمان در ستایش شاهان صفوی است (ترکمان، ۱۳۷۷: ۸۰/۱؛ همو: ۱۵۱۱/۲، ۷۰۲؛ همو: ۱۶۱۷/۳). همچنین پرداختن حسینی به شرح احوال وزرا، امرا و اعضای دولت شاه زمان (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۱۴-۱۲۴) نشان‌دهنده تأثیرپذیری او از ترکمان در الگوبرداری از روش مستندسازی دقیق تشکیلات دیوانی و مناسبات درباری به سبک *عالم‌آرای عباسی* است (منشی، ۱۳۷۷: ۲۲۸-۲۸۹؛ همو: ۱۸۰۷-۱۸۱۹/۳).

در حوزه روش‌شناسی نیز حسینی از ترکمان تأثیر پذیرفته است. وی برای نقل اخبار بر مسموعات از افراد مورد اعتماد و شاهدان عینی تکیه می‌کند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳) روشی که ترکمان به‌کرات در اثر خود به کار برده (منشی، ۱۳۷۷: ۱۱۶۲/۲) و بدین‌وسیله بر اعتبار روایت خود می‌افزاید. در نتیجه امام‌الدین حسینی نه‌تنها در سطح صوری، بلکه در سطح محتوایی و روشی نیز وامدار سنت تاریخ‌نگاری درباری عصر صفوی به‌ویژه الگوی اسکندر بیک ترکمان در *عالم‌آرای عباسی* بوده است. این تأثیرپذیری نشان از تداوم یک پارادایم قدرتمند تاریخ‌نگاری در ایران و مناطق تحت نفوذ فرهنگی آن دارد که حسینی به‌عنوان یک دیوان‌سالار در دربار سدوزایی خود را وارث و ادامه‌دهنده آن می‌دانست.

۲-۳. منابع و روش‌های تاریخ‌نگاری حسینی

حسینی در تدوین اثر خود از شیوه‌های مختلف در گردآوری و نقل اخبار و روایات بهره برده است. نخستین منبع تاریخی وی، مشاهدات عینی اوست که نقشی کلیدی در اثر وی ایفا می‌کند. در موارد متعددی همچون: توصیف دقیق همراه با جزئیات از ویژگی‌های سرفراز خان در سال ۱۲۱۲ هـ/ق ۱۷۹۷م (حسینی، ۱۳۹۶: ۹۱-۹۰)، دیدار با شاه زمان در لاهور در سال ۱۲۱۱ هـ/ق ۱۷۹۶م و همراهی با او تا پیشاور (همان، ۱۲)، دیدار با باقر شاه، توصیف محاصره

تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۳۴، شماره ۳۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۳ / ۲۷۱

سپاهیان شاه جهان‌آباد توسط احمدشاه درانی (همان، ۲۱-۲۰، ۳۷؛ غبار، ۱۳۹۰: ۲/۳۶-۳۳)، توصیف چگونگی دفاع یعقوب علی خان از قلعه دارالخلافة (حسینی، ۱۳۹۶: ۳۷)، شرح گفتگوی سردار جرار با شجاع‌الدوله بهادر (همان، ۴۰) و توصیف دقیق و مفصل از دشواری‌های عبور سپاهیان احمدشاه درانی از دریا در یکی از لشکرکشی‌های او (حسینی، ۱۳۹۶: ۳۸؛ ملک، ۱۳۸۰: ۲۰۲-۲/۶۰۱؛ فرهنگ، ۱۳۶۷: ۸۹-۸۷)، به‌صراحت حضور خود را در صحنه وقایع نشان داده است. توصیف دقیق و با جزئیات حسینی از وقایع و رخدادها نشان می‌دهد که او به‌طور مستقیم در کنار نیروهای نظامی حضور داشته و این وقایع را از نزدیک شاهد بوده است. همچنین مشاهدات دقیق وی درباره فواصل جغرافیایی و اوضاع اجتماعی مناطق مختلف مانند توصیف سرچشمه‌گیری رودخانه‌ها و پیوستن آن‌ها به دریا، حاکی از دقت او در ثبت اطلاعات مکانی است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲۵).

الف. گزارش‌های شفاهی از افراد مورد وثوق

رکن دیگر داده‌های حسینی مسموعات و شنیده‌های او از افراد مورد وثوق است. او در نگارش کتاب خود اشاره می‌کند که بسیاری از وقایع را از زبان «ارباب عز و وقار و اصحاب دانش و اعتبار» شنیده است و هرگاه که به شاهدان عینی دسترسی نداشته است، گفتار آن‌ها را از قول دیگر افراد مورد وثوق نقل می‌کند (همان، ۱۳). این افراد شامل شاهدان عینی حاضر در میدان‌های نبرد بوده‌اند که تجربیات مستقیم خود را روایت کرده‌اند.

ب. اسناد و مکاتبات رسمی

دسته سوم اسناد و نامه‌های اداری است. حسینی در بخش اسناد مکتوب، نامه‌های تیمور شاه و شاه زمان را در پایان اثر خود (همان، ۱۷۱-۱۵۴) گنجانده که دیدگاه رسمی سلطنت سدوزایی را منعکس می‌سازند.

ج. منابع مکتوب پیشین

منابع مکتوب و آثار که قبل از او نوشته شده‌اند، چهارمین منبع تاریخ‌نگاری حسینی است. وی با اشاره به پیشنهاد خواجه ابو محسن مبنی بر استفاده از اسناد و منابع موجود درباره احمدشاه، تیمور شاه و شاه زمان (همان، ۱۲)، وابستگی خود به آثار پیشین برای غنای محتوایی اثر را نشان می‌دهد. به‌عنوان نمونه، در توصیف شخصیت‌های دینی مانند خواجه مودود چشتی و خواجه ابو احمد ابدال، از متون عرفانی چون *سیرالقطاب* و منابع مشابه بهره برده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۸ - ۱۴۸؛ چشتی، ۱۳۸۶: ۹۱-۶۰).

کتاب *تاریخ حسین شاهمی*، تألیف شده در سال ۱۲۱۳ هـ ق/۱۷۹۸م «در بلده معموره لکنهو» (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۵۲)، با تلفیق مشاهدات مستقیم، روایات شفاهی معتبر، مکاتبات درباری و

منابع مکتوب، تصویری جامع از وقایع دورهٔ درانی‌ها ارائه می‌دهد. همین جامعیت موجب شده است به طور گسترده مورد استفاده مورخان متأخر قرار گیرد. منشی عبدالکریم علوی اثر خود با عنوان *تاریخ احمد* را با رونویسی کامل از این کتاب^۱ نگاشته و تنها خلاصه‌ای از وقایع تا جنگ اول افغان و انگلیس را بدان افزوده است (علی سیفی، ۱۹۶۲: الف، ح). مورخان پسین همچون فیض محمد خان کاتب هزاره (*تحفة الحیب*، ۱۳۹۳: ۱/۳۳-۲۹؛ *سراج‌التواریخ*، ۱۳۳۱: ۱/۳۴-۹) عمدتاً از طریق کتاب منشی عبدالکریم به صورت غیرمستقیم از نوشته‌های حسینی بهره برده‌اند.

۲-۴. نسب‌سازی و مشروعیت‌بخشی به سلطان

انساب‌نگاری یکی از اشکال مهم تاریخ‌نویسی است که در آن مورخان به بررسی شجره‌نامه‌ها و نسب‌ها می‌پردازند. پیش از اسلام، افتخار به قبیله و نسب در میان اعراب رواج داشت و این رویکرد در دوره‌های امویان و عباسیان نیز ادامه یافت (سجادی و عالم‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۳۸-۱۰۹). علم انساب ابتدا به صورت شفاهی انتقال می‌یافت و بعدها به شکل مکتوب درآمد (عالمی و فروشانی، ۱۳۹۱: ۸۹، ۹۵).

شجره‌نامه‌ها معمولاً برای کسب اعتبار سیاسی به کار می‌روند و حکومت‌ها برای تقویت سلطنت خود از نسب‌های مقدس استفاده می‌کنند. تاریخ‌نگاری سیاسی ارتباط نزدیکی با شجره‌نگاری دارد و نسبت‌دادن فرمانروا به خاندان انبیا به مشروعیت حکومت کمک می‌کند (حسینی، ۱۴۰۲: ۲۸-۲۶). حسینی برای دستیابی به این هدف، به موضوعات متنوعی می‌پردازد که می‌توان آن‌ها را در چهار محور تحلیل کرد:

الف. انتساب احمدشاه ابدالی به پیامبران

هدف حسینی از انتساب تبار احمدشاه ابدالی به پیامبران بنی‌اسرائیل و شخصیت‌های مذهبی مانند قیس عبدالرشید، مشروعیت‌بخشی و تقویت جایگاه حکومتی وی بوده است (حسینی،

۱. اگر چه میرهاشم محدث کتاب تاریخ درانیان را چاپ کرده و مؤلف آن را ناشناخته می‌داند؛ ولی نسخه خطی این اثر در مرکز بین‌المللی میکروفیلم نور به شماره ۳۲/۱ موجود است. وی در نسخه دست‌نویس اثر مذکور می‌نویسد: «اما بعد می‌گویند بنده خاکسار و ائیم عبدالکریم علوی که چون راقم را تحریر تاریخ حال شاه شجاع‌الملک پادشاه درانی که باعانت سرکار انگریزی در سنه ۱۲۵۵ هـ.ق از تاریخ امام‌الدین حسینی که در افغانستان تا مدت دراز مانده حالات پادشاهان درانیه بکمال تحقیق تا سال یکهزار و دو صد و دوازده هجری و عهد سلطنت زمان شاه پادشاه نوشته بود اکثر روایات را درج این تاریخ نمودم و از سال مذکور تا اختتام سلطنت ایشان آنچه از باشندگان کابل و قندهار و نواح آن‌ها که معتبر و ثقات بودند شنیده و تحقیق کرده در آخر این کتاب بر سبیل اجمال نوشتم.» (نسخه دست‌نویس، ۲). تاریخ ختم کتابت این اثر به احتمال قوی ۱۲۶۴ هـ.ق بوده باشد.

۱۳۹۶: ۱۴-۱۳). در روایت حسینی، قیس عبدالرشید پیش از اسلام پیرو حضرت موسی (ع) معرفی شده و پس از ظهور اسلام از پیش‌گامان مسلمان شده و مبلغان آن قرار می‌گیرد. این نسب‌سازی آگاهانه احمدشاه را به‌عنوان وارث میراث تاریخی - معنوی بازنمایی می‌کند تا پایه‌های مشروعیت حکومت درانی‌ها را تحکیم بخشد.

با این حال این انتساب از سوی مورخان دیگر افسانه و فاقد اعتبار علمی دانسته شده است (درانی، ۱۲۹۸: ۲۳-). به‌صراحت ادعای بنی‌اسرائیلی بودن پشتون‌ها را رد می‌کند و دلایل متعددی ارائه می‌دهد. نخست روایت مربوط به بنی‌اسرائیلی بودن پشتون‌ها در منابع تاریخی موثق پیشین مانند صحاح حدیث، روضة‌الصفاء و تاریخ طبری ذکر نشده‌اند. دوم زبان پشتو (افغانی) شاخه‌ای از زبان‌های ایرانی (فارسی) و هندی محسوب می‌شود و ریشه‌ی عبری یا عربی ندارد. سوم قیس عبدالرشید از صحابه‌ی پیامبر اسلام نبوده و در زمان ایشان نمی‌زیسته است؛ اسلام آوردن پشتون‌ها نیز در دوره‌های متأخرتر عهد خلفا و غزنویان اتفاق افتاده است. چهارم رشد جمعیت پشتون‌ها از یک نفر (افغان) به حدود دو میلیون نفر در مدت ۱۲۰۰ سال با محاسبات جمعیت‌شناختی و عقل‌ناسازگار است. مورخان دیگری مانند الفنس‌تون (۱۳۷۳: ۱۵۸، ۱۶۲-۱۶۰)، کاتب (۱۳۷۲: ۴۶-۴۵) و سید جمال‌الدین افغانی (۱۳۷۳: ۱۳-۷) نیز نظریه‌ی اسرائیلی بودن پشتون‌ها را رد کرده‌اند.

بررسی متون مرتبط نشان می‌دهد این نسب‌سازی شگردی آگاهانه توسط حسینی مورخ دربار سدوزائیان برای مشروعیت‌بخشی به سلسله‌ی درانی‌ها از طریق پیشینه‌ی تاریخی ساختگی بوده است.

ب. ایجاد پیوند مشروعیت ساز با نادرشاه افشار

حسینی با استناد به روایت صوفی صابر شاه برای توجیه به‌قدرت‌رسیدن احمدشاه ابدالی تلاش می‌کند تا برای وی مشروعیت‌سازی کند. بر اساس این روایت نادرشاه با ستایش از آداب‌دانی و وظیفه‌شناسی احمدشاه به او گفته بود: «... ای احمدخان، یاد خواهی داشت که بعد از من سلطنت به تو خواهد رسید» (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۷؛ کاتب، ۱۳۳۱: ۱/۹).

او این روایت را سند محکمی بر حقانیت جانشینی و نشانه‌ای از شناسایی شایستگی‌های ذاتی احمدشاه توسط پیشوایی کارکشته تفسیر می‌کند. به عقیده‌ی حسینی تأکید بر رابطه‌ی مبتنی بر اعتماد این دو حکمران، هم مشروعیت دودمانی را مستحکم می‌سازد و هم از آن به مثابه‌ی دلیلی بر جایگاه طبیعی احمدشاه به‌عنوان جانشین نادرشاه استفاده می‌کند.

ج. انتساب سدوزائیان به ابدال‌های صوفی

مورد دیگر، انتساب سدوزائیان به ابدال‌های صوفی است. حسینی با روایت درباره‌ی جد

احمدشاه درانی و پیوند وی با «ترین» در صدد تقویت جایگاه اجتماعی اوست. «ترین» صاحب فرزندی شد که پس از ورود به خدمت خواجه ابوالاحمد ابدال چشتی به «ابدال» ملقب شد و نسل‌های بعدی او به «ابدالی» شهرت یافتند. از نسل ابدال، فردی به نام «سدو» پدید آمد و به همین دلیل احمدشاه ابدالی «سدوزایی» نیز خوانده می‌شد. سدو صاحب دو پسر شد؛ یکی از آنان «خواجه خضر» بود که متقی، زاهد و پرهیزگار به شمار می‌رفت. احمدشاه ابدالی از نسل همین خواجه خضر است (حسینی، ۱۳۹۳: ۱۴؛ کاتب، ۱۳۹۳: ۳۲/۱؛ شکارپوری، ۱۲۷۱: ۷۶۹-۷۷۰؛ ابراهیم زی، ۱۳۱۱: ۱۸۲-۱۸۰). انتساب احمدشاه به عرفای صوفی، مشروعیت دوگانه دینی - سیاسی به حکومت سدوزاییان بخشید و موقعیت احمدشاه را در سلسله مراتب اجتماعی آن عصر به گونه‌ای بی‌سابقه ارتقا داد. به‌ویژه آنکه در جوامع عرفان‌گرای آن دوران، چنین نسبتی نفوذ معنوی حکمران را به طور مستقیم افزایش می‌داد (جعفریان، ۱۳۹۰: ۲۹۳-۳۴۲). علاوه بر این، نکته درخور تأمل آنکه این مشروعیت‌سازی‌ها صرفاً ادعاهای انتزاعی نبودند بلکه کارکردهای عینی در انسجام‌بخشی قبیله‌ای داشتند. برای نمونه، تأکید بر تبار مشترک قبیله‌ای، وفاداری گروه‌های پراکنده پشتون را جلب می‌کرد و اتحاد سیاسی آنان را در برابر رقبا تقویت می‌کرد.

۲-۵. روش نقد و گزینش داده‌ها و روایت‌گری جانب‌دارانه حسینی

حسینی در امتداد سنت تاریخ‌نگاری متعارف سایر مورخان مسلمان از شکل روایی و توصیفی در اثر خود بهره برده است. مواجهه او با منابع و گزینش میان داده‌های متعارض، بدون اعمال نقد منبع و صرفاً بر اساس شیوه‌های مرسوم تاریخ‌نگاری پیشامدرن صورت پذیرفته است (محمدی و آدینه وند، ۱۳۹۵: ۱۶۶). این رویکرد مبتنی بر نقل صرف رخدادها و فاقد تجزیه و تحلیل عمیق است. آمیختگی عناصر افسانه‌ای و داستانی در روایت وی که مبتنی بر منابع مکتوب و شنیداری است، مؤید این مسئله است. شیوه روایت او نیز عمدتاً جنبه توصیفی دارد. ذکر روایت‌های معجزه‌آسا همچون پیشگویی صوفی صابر شاه بر اساس مسموعات و بیان داستان‌های افسانه‌ای از متون عرفانی مانند *سیرالقطاب*، نمایانگر آن است که او این روایت را نه به دلیل صحت تاریخی؛ بلکه به دلیل همخوانی با جهان‌بینی خود می‌پذیرد و در اثر خود برجسته می‌سازد.

رویکرد حسینی در چارچوب تاریخ‌نگاری یادمانی و با تمرکز بر ثبت وقایع برای تثبیت گفتمان حاکم قابل درک است (حسینی، ۱۳۹۶: ۲). این نوع تاریخ‌نگاری عموماً به توصیف صرف وقایع اکتفا می‌کند و فاقد تحلیل عوامل اقتصادی، اجتماعی و نیز نقد ساختارهای قدرت

است.

شاهد این مدعا جهت‌گیری جانب‌دارانه او در مواجهه با داده‌های تاریخی است. برای نمونه وی در شرح نبرد با راجه کیسر سَنگه^۱ (حسینی، ۱۳۹۶: ۲۴). با برجسته‌سازی توان رزمی سپاه احمدشاه درانی، صف‌آرایی و شیوه‌های نبرد و مهارت‌های سردارانی چون جهان‌خان برای تخریب معابد هندی‌ها (حسینی، ۱۳۹۶: ۲۹-۳۷؛ گلستانه، ۱۳۴۴: ۱۰۸-۱۰۶) می‌کوشد برتری نظامی درانیان را به نمایش گذارد. حتی واژه‌گزینی او گویای این جهت‌گیری است. استفاده از اصطلاحات منفی چون «هزیمت خوردند»، «سکهان» و «کافران» برای توصیف مرهته‌ها، در تقابل با واژگان مثبتی چون «دلاور»، «جلادت» و «سرافراز» برای سپاه خودی قرار می‌گیرد. انتخاب آگاهانه واژه‌ها مانند «شهادت» برای کشته‌شدگان سپاه ابدالی در برابر «کشته» و «هلاک» برای مرهته‌ها و استفاده از مفاهیمی چون «کفار»، «یزید» و «مرتد» (حسینی، ۱۳۹۶: ۴۰-۳۰)، همگی حاکی از آن است که هدف او نه ثبت عینی واقعیت که ایجاد تقابل معنایی بین «نیروهای حق و باطل» و مشروعیت‌بخشی به سلاطین درانی از طریق داده‌های تاریخی است.

این جانب‌داری در مواجهه با داده‌های مربوط به بحران‌های داخلی نیز تکرار می‌شود. برای مثال مقایسه روایت او از شورش عبدالخالق خان درانی علیه تیمور شاه با روایت ابوالحسن گلستانه، تفاوت در گزینش داده‌ها را آشکار می‌سازد (حسینی، ۱۳۹۶: ۵۶).

با تمرکز بر اقتدار تیمور شاه او را حاکمی تصویر می‌کند که با مشورت مادرش عبدالله خان بامیزایی، از شخصیت‌های متنفذ، را به‌عنوان پناهگاه سیاسی برمی‌گزیند (وکیلی فوفلزایی، ۱۳۴۶: ۱۷۳/۱-۱۷۱). حال آنکه گلستانه (۱۳۴۴: ۱۲۶) با پرداختن به زمینه‌های بحران سیاسی تصویری از ضعف حکومت ارائه می‌دهد و اقدام نمادین مادر تیمور شاه را درخواست یاری از روی در ماندگی تفسیر می‌کند. زمانی که بیشتر خوانین حامی قیام عبدالخالق بودند، حسینی با گزینش روایت که بر اقتدار تیمور شاه تأکید می‌ورزد و غفلت از روایت که عمق بحران را نشان می‌دهد، اولویت خود را بر مشروعیت‌بخشی به حاکم قرار می‌دهد و از بررسی سایر وجوه رویدادها دوری می‌گزیند. این جانب‌داری در روایت لشکرکشی تیمور شاه برای سرکوب شاه مرادبیک ازبک حاکم ترکستان نیز مشهود است؛ جایی که حسینی با برجسته‌نمایی اقدامات تیمور شاه و صف‌آرایی لشکرش، اقدامات طرف مقابل را کم‌اهمیت جلوه می‌دهد. رویکرد که به تسلیم وی در برابر تیمور می‌انجامد (حسینی، ۱۳۹۶: ۷۲-۶۶؛ وکیلی فوفلزایی، ۱۳۴۶: ۲۷۵/۱-۲۷۲).

علی‌رغم جهت‌گیری آشکار حسینی، ویژگی برجسته روایت او در تاریخ حسین شاهی، ثبت منظم و دقیق جزئیات رویدادها بر پایه توالی زمانی است. ثبت روزنگار اقدامات از مرگ تیمور تا تاج‌گذاری شاه زمان در هشتم شوال سال ۱۲۰۷ هـ.ق/۱۹ می ۱۷۹۳م و واکنش شاهزادگان و رؤسای قبایل به مخالفت با انتخاب شاه زمان (حسینی، ۱۳۹۶: ۸۶-۸۲؛ وکیلی فوفلزایی، ۱۳۳۷: ۱۶-۱۳) همچنین ثبت دقیق مکان‌ها و زمان‌های رخدادها مانند لشکرکشی شاه زمان به قندهار برای سرکوب همایون شاه (حسینی، ۱۳۹۶: ۸۸-۸۶) گواه توجه ویژه او به جزئیات و ثبت نظام‌مند وقایع تاریخی است. با این وجود، این دقت ظاهری در ثبت جزئیات، روش غالب او را که بر گزینش جانب‌دارانه داده‌ها بر اساس سازگاری با ایدئولوژی حاکم استوار است، تحت‌الشعاع قرار نمی‌دهد.

۲-۶. تأثیر جغرافیا بر تاریخ‌نگاری حسینی

حسینی در فصل پنجم کتاب خود با رویکرد جامع‌نگر به بررسی وضعیت زندگی اجتماعی مناطق شرق خراسان و هند از جمله پیشاور، کابل، قندهار و هرات پرداخته است. وی مسیرهای مهم ارتباطی این مناطق را که از نظر تجاری و نظامی حائز اهمیت بوده‌اند، در قالب بخش‌هایی با عنوان «منازل» تقسیم نموده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲۵-۱۲۶؛ شیرازی، ۱۳۷۹: ۲۵۷-۲۶۰). این توضیحات دقیق نشان‌دهنده درک عمیق او از اهمیت این شریان‌های حیاتی در پیوند مناطق مختلف و نقش آن‌ها در شکل‌دهی به تحولات تاریخی است. توصیف او از گذرگاه‌های راهبردی مانند «قلعه اتک»، «دهتی کهیب» و «کالی باغ» (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲۵-۱۲۶) همراه با تشریح الگوهای استقرار جمعیت و ساختارهای معیشتی در دوآبه‌های مهم مانند سند، جهلم، چناب، راوی، بیاس و ستلج (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲۷-۱۲۶؛ کاتب، ۱۳۳۱: ۳۳-۳۱/۱؛ کاتب، ۱۳۹۳: ۷۳-۱۷۰)، بیانگر رویکرد همه‌جانبه‌وی به جغرافیای طبیعی و انسانی است. این نگاه تأثیر متقابل محیط و انسان را در شکل‌گیری تاریخ منطقه به‌خوبی نمایان می‌سازد. حسینی با توضیح دقیق مسیرهای ارتباطی و توقفگاه‌ها از پانزده توقفگاه در مسیر پیشاور تا کابل گرفته تا بیست منزل بین قندهار و هرات (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۱-۱۳۷؛ شیرازی، ۱۳۷۹: ۲۶۵-۲۶۳) نه تنها به جنبه‌های راهبردی مناطق ذکر شده توجه داشته؛ بلکه نقش این راه‌ها در حیات اقتصادی و سیاسی منطقه را نیز به تصویر کشیده است.

توضیحات او از شهرهای مهم قلمرو سدوزایی رویکرد توضیحی وی به جغرافیا را کامل می‌کند. پیشاور را با آب‌وهوای گرم و شرجی و کشاورزی چهارفصل به‌ویژه کشت برنج با سه درجه‌بندی کیفیت و سایر محصولات آن شهر همچون آلوچه و «عرق گل» یا «گلاب» و جز

آن را بر می‌شمارد (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۰-۱۲۹؛ بهادر، ۱۸۶۷م: ۵-۶؛ غبار، ۱۳۶۸: ۸۶-۸۵).
حسینی ضمن اشاره به آب‌وهوای سرد کابل همراه با بارش سنگین برف در زمستان، آن را شهری سرسبز و اقلیم خاص معرفی می‌کند. او با اشاره به چشمه‌های متعدد کابل استفاده از آب آن‌ها برای کشاورزی و باغداری را گزارش می‌کند. سپس با برشمردن محصولات و میوه‌های متنوع کابل، از صدور میوه‌های خشک کابل به هند خبر می‌دهد (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۳-۱۳۲؛ بابرنامه، ۱۳۸۶: ۳۹-۳۸، ۸۱، ۱۵۲، ۱۵۳؛ علامی، ۱۳۸۵: ۱/۱۴۱). وی با ذکر زلزله‌خیز بودن کابل (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۳) بدون توضیح در باره تأثیرات اقتصادی یا ویرانی‌های ناشی از آن این نگاه را همسو با بیش‌میش گرانته حاکم بر اثر خود نشان می‌دهد. او کابل را شهری کوچک اما آباد و پررونق توصیف می‌کند. او با علم به عبور راه‌های ارتباطی بین ایران، خراسان و ماوراءالنهر با هند از شهر کابل، مدعی است که در آن اجناس و کالاهایی از اقلیم‌های مختلف، به‌ویژه محصولات ایران و ترکستان همچون اسب‌های خوب و پارچه‌های ابریشمی باکیفیت، یافت می‌شود (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۳؛ لسترنج، ۱۳۸۶: ۳۷۴؛ بابرشاه، ۳۸-۳۷).

بازار مسقف کابل که یکی از نمونه‌های بارز معماری تاریخی این شهر است، با خشت، سنگ و گچ ساخته شده و از فضای باز در برخی بخش‌ها برای روشنایی استفاده شده است. این بازار به علی‌مردان خان ایرانی نسبت داده می‌شود که از درباریان برجسته صفویه بود و سپس توسط شاه جهان گورکانی به‌عنوان استاندار کابل منصوب شد. مردمان کابل به‌طور کلی جنگجو و دارای رفتار خشن هستند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۳؛ آهنگ، ۱۳۸۴: مقدمه).

حسینی پس از بیان تاریخچه قندهار، با اشاره به تأسیس شهر احمدشاهی قندهار به دستور احمدشاه سدوزایی، این شهر را به‌عنوان پایتخت سلاطین سدوزایی معرفی کرده است. او ضمن اشاره به آب‌وهوای معتدل و دلپذیر قندهار و معرفی محصولات مختلف کشاورزی شهر همچون انجیر و انگور، از جاری بودن آب در زیر مغازه‌های بازار مسقف چارسوی شهر و وجود انبوهی از درختان توت در اطراف این بازار خبر داده است (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۵؛ کاتب، ۱۳۹۳: ۱/۶۳-۶۱).

۷-۲. وضعیت اجتماعی - فرهنگی گروه‌های قومی

توجه به مسائل اجتماعی و فرهنگی، ولو اندک، یکی دیگر از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری حسینی است. حسینی در دوره تاریخی مورد بررسی در پیشاور از چهار گروه قومی «افغان‌ها»، «کلال‌ها»، «کشمیری‌ها» و «سادات» نام می‌برد که در مناطق مختلف این شهر زندگی می‌کردند.

همچنین از طایفه آفریدی از قوم پشتون، ساکن در روستای لعل بیک در میان‌دره خیبر نام‌برده که در ازای دریافت مواجب از حکومت سدوزایی، امنیت آن مسیر را تأمین می‌کردند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۰-۱۳۱؛ شیرازی، ۱۳۷۹: ۲۵۹-۲۵۸). حسینی همچنین به محل سکونت طوایف مختلف افغان مانند «مهمند» و «شنواری» که در قریه‌های مسکونی نزدیک توقفگاه‌های مسیر پیشاور تا کابل قرار دارند، اشاره می‌کند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۲).

توصیف حسینی در مورد اقوام و قبایل و فرهنگ حاکم در میان مردم، بخش مهمی از تاریخ اجتماعی این شهر را منعکس می‌سازد. این توصیفات نشان‌دهنده سبک زندگی اجتماعی مردم و ساکنان پیشاور است که از دیرباز در این شهر وجود داشته و بخشی از تاریخ اجتماعی منطقه محسوب می‌شود. توصیف او از آداب و رسوم محلی، از جمله مسائل چون راهزنی، دزدی و محاکمه‌شدن دزدان در دادگاه حاکم محلی، نمایانگر بخشی از نظام حقوقی و قضایی غیررسمی است. وی همچنین داده‌هایی مناسب در زمینه شغل، ویژگی‌های رفتاری و اعتقادات مذهبی مردم پیشاور (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۲؛ شیرازی، ۱۳۷۹: ۲۵۶-۲۵۵، ۲۵۸)، باورها و اعتقادات و اقتصاد مردم و اقوام و گروه‌های انسانی ساکن در اطراف آن نیز به دست می‌دهد (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲۵، ۱۳۸-۱۳۴).

حسینی ضمن اشاره به سکونتگاه‌های مختلف اقوام همچون طایفه «قلیچ خان تیموری»، «اویماق جمشیدی» و جز آن در هرات و نقاط پیرامون آن، ساختار توزیع اقوام و پراکندگی آن‌ها را در شهر هرات روشن می‌سازد. وی علاوه بر ذکر فاصله‌ها و جهت‌های جغرافیایی، به نوع سکونت اقوام در دامنه‌های کوه‌ها، کوهستان‌ها و مناطق مرزی نیز پرداخته است که بازتاب‌دهنده الگوی زیست‌محیطی و جغرافیایی در این دوره است (همان، ۱۳۷-۱۳۸؛ شیرازی، ۱۳۷۹: ۲۶۶-۲۶۵). او همچنین به باورها و فرهنگ حاکم بر جامعه آن زمان، همچون اعتقاد به درخت شبیه به «فندق» که هر سال هفت بار میوه می‌داد و میوه آن را به گردن یا دست کودکانشان آویزان می‌کردند تا از بلاها و آفات زمینی و آسمانی محفوظ بمانند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۸)، اشاره می‌کند. علاوه بر این، وی ضمن اشاره به شش مزار متعلق به بزرگان طریقت چشتیه به‌ویژه «خواجه مودود چشتی» و فرزندش «خواجه احمد» که وی را از نسل امام محمدباقر (ع) بر می‌شمارد (همان، ۱۳۹-۱۴۲)، بقعه سبزرنگ مرقد او را که به‌صورت ماهی پشت ساخته شده، توصیف کرده است.

حسینی همچنین به وضعیت اجتماعی و فرهنگی کابل در دوره قبل از حاکمیت سدوزائیان اشاره می‌کند. در آن زمان، کابل به‌عنوان شهری با جمعیت تاجیک فارسی‌زبان شناخته می‌شد، اما از زمانی که کابل به پایتخت سلطنت درانی تبدیل شد، اقوام مختلفی از جمله افغان‌ها،

مغول‌ها، قزلباش‌ها و دیگر گروه‌ها همراه با شاهان به کابل آمدند و در این شهر ساکن شدند. این اقوام به ساخت عمارت‌های باشکوه و تحول در معماری شهر پرداخته‌اند (حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳۳).

نتیجه

مقاله حاضر با واکاوی بینش و روش تاریخ‌نگاری امام‌الدین حسینی در اثر مشهورش *تاریخ حسین شاهی* نشان می‌دهد که رویکرد او تلفیقی از بینش مشیت‌گرایانه و نخبه‌گرایانه است که ریشه در جهان‌بینی خاص تسنن دوازده‌امامی و وابستگی عمیق او به طریقت چشمتیه دارد. این نگرش سبب شده است تا وی تمامی رخداد‌های تاریخی را به اراده الهی نسبت دهد و نقش عوامل اجتماعی، اقتصادی و ساختاری را به حاشیه براند. از سوی دیگر تمرکز او بر شخصیت‌های برجسته و حاکمان به‌مثابه بازیگران اصلی تاریخ، روایت او را به سمت تاریخ‌نگاری درباری و مشروعیت‌بخش سوق داده است. بررسی تطبیقی اثر او با *عالم‌آرای عباسی* نشان از تأثیرپذیری وی از پارادایم تاریخ‌نگاری درباری دوره صفوی دارد. تأثیری که در سبک، بینش تقدیرگرا و روش نخبه‌محور او تجلی یافته است. نتایج این پژوهش به‌وضوح نشان می‌دهد که امام‌الدین حسینی در تاریخ‌نگاری خود با بهره‌گیری از شگردهایی چون نسب‌سازی‌های ساختگی از جمله انتساب احمدشاه درانی به پیامبران بنی اسرائیل و عرفای صوفی و نیز تفسیر تقدیرگرایانه از رویدادها همچون پیشگویی‌های صوفی صابر شاه در صدد تثبیت پایه‌های دینی و سیاسی برای سلسله سدوزایی بوده است. این امر نه ضعف روشی او که بازتابی از کارکرد تاریخ‌نگاری درباری و پاسخ به بحران مشروعیت است که حکومت‌های نوپا پس از نادرشاه افشار با آن مواجه بودند. از جنبه روشی، حسینی با تلفیق مشاهدات عینی، گزارش‌های شفاهی مورداعتماد، اسناد دیوانی و منابع مکتوب پیشین، روایتی پیوسته و غنی از وقایع عصر درانی ارائه داده است. اگرچه گزینش جانب‌دارانه داده‌ها و اولویت‌دادن به روایت‌های همسو با ایدئولوژی حاکم بر بی‌طرفی اثر سایه افکنده، اما دقت او در ثبت روزنگار رویدادها و توجه بی‌سابقه‌اش به جزئیات جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی مناطق شرق خراسان و هند از جمله توصیف ساختارهای قومی، معیشتی و باورهای مردمی، ارزش متمایز به اثرش بخشیده است. این کتاب منبع مهم برای مورخان بعدی مانند منشی عبدالکریم علوی، مؤلف *تاریخ احمدشاه درانی* و فیض محمد کاتب نویسنده *تحفه الحیب* و *سراج التواریخ* بوده است. به‌گونه‌ای که بسیاری از مطالب *تاریخ حسین شاهی* در آثار این مورخان نقل و اقتباس شده است.

از دیگر ویژگی‌های برجسته این کتاب، توجه حسینی به جغرافیای منطقه شرق خراسان و هند است. هرچند حجم این بخش محدود است، اما توصیفات دقیق او از توقفگاه‌ها، وضعیت معیشت مردم، آب‌وهوا، کشاورزی، فرهنگ و اعتقادات اقوام مختلف بر اساس مشاهدات عینی وی بر ارزش کتاب افزوده است و آن را در میان سایر منابع دوره مذکور متمایز می‌سازد. این اثر را نه صرفاً به‌عنوان متن تاریخی؛ بلکه به‌مثابه آینه‌ای تمام‌نما از گفتمان قدرت، بحران مشروعیت و ذهنیت یک دیوان‌سالار صوفی مسلک در عصر سدوزایی می‌توان تحلیل کرد. علی‌رغم جهت‌گیری‌های آشکار مؤلف، این اثر به دلیل حفظ و انعکاس داده‌های دست‌اول و نگاه چندبعدی نویسنده آن به جغرافیا و جامعه به منبع مهم و منحصر‌به‌فرد برای پژوهش‌های تاریخی در حوزه خراسان بزرگ و شبه‌قاره تبدیل شده و سهمی قابل‌توجه در غنای تاریخ‌نگاری اسلامی دارد.

فهرست منابع و مطالعات

- ابراهیم زی گنداپور، شیرمحمد. (۱۳۱۱). *تواریخ خورشید جهان*. به اهتمام کرم بخش. لاهور: مطبع اسلامی.
- ابوئی مهریزی، محمدرضا. (۱۳۹۴). کچکول میر جمال‌الدین محمد حسینی جامی و بازتاب اندیشه تسنن دوازده امامی آن. *مجله تاریخ ایران*، ۸(۱)، ۱-۲۴.
- ادواردز، پل. (۱۳۷۵). *فلسفه تاریخ* (مجموعه مقالات از دایره المعارف فلسفه). ترجمه بهزاد سالکی. تهران: پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و علوم انسانی.
- اعتضادالسلطنه، علقلی میرزا. (۱۳۶۵). *تاریخ وقایع و سوانح افغانستان*. به تصحیح میرهاشم محدث. تهران: امیرکبیر.
- افغانی، سید جمال دین. (۱۳۷۳). *تمه البیان فی التاریخ الافغان*. مترجم محمدامین خوگیانی. پیشاور: سبا.
- امینی‌زاده، علی؛ رنجبر، محمدعلی. (۱۳۹۶). تسنن دوازده‌امامی خراسان در سده‌های نهم و دهم هجری زمینه‌ها و عوامل. *فصلنامه علمی پژوهشی شیعه‌شناسی*، ۱۵ (۵۷)، ۶۵-۹۴.
- آهنگ، محمد آصف. (۱۳۸۴). *یادداشت‌ها و برداشت‌ها از کابل قدیم*. کابل: میوند.
- بابر شاه، ظهیرالدین محمد. (۱۳۸۶). *بابرنامه (واقعات کابل)*. ترجمه شفیقه یارقین. کابل: آکادمی علوم.
- بهادر، محمد حیات خان. (۱۸۶۷). *حیات افغانی*. به اهتمام منشی پیاری لعل. لاهور: کوه نور.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۵). *فتوح المجاهدین و نقد ملامحمد طاهر قمی*. آینه میراث، سال ۴، ش ۲ و ۳، تابستان و پاییز، ۱۹۴-۱۸۰.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۸). *تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا طلوع دولت صفوی*. تهران: نشر علم.
- جعفریان، رسول. (۱۳۹۰). اسنادی در باره چگونگی گردآوری شجره‌نامه‌های سادات موسوی. نشریه

تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۳۴، شماره ۳۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۳ / ۲۸۱

اسناد بهارستان، ش ۱، ۳۴۲-۲۹۳.

چشتی، الله دیه بن عبدالرحیم. (۱۳۸۶). *خواجهگان چشت سیرالاقطاب (مجموعه زندگی‌نامه‌های مشایخ چشتیه)*. مقدمه، تصحیح، فهرست‌ها و توضیح محمد سرور مولایی. تهران: علم.

حبیبی، عبدالحی. (۱۳۴۶). چند صفحه از تاریخ حسین شاهی. *مجله تاریخی، ادبی و فرهنگی آریانا*، ۲۵ (۴) (شماره مسلسل ۲۷۲).

حسن زاده، اسماعیل. (۱۳۸۰). اندیشه مشیت الهی در تاریخ‌نگاری اسلامی «مطالعه موردی، تاریخ جهانگشای جوینی». *تاریخ اسلام*، ۲ (ش ۱ - مسلسل ۵)، ۱۳۳-۱۶۶.

حسینی، امام الدین. (۱۳۹۶). *تاریخ حسین شاهی*. استنساخ لعل زاد.

حسینی، سیده مریم. (۱۴۰۲). مطالعه شجره‌نامه نگاری نسخه تحفه سلیمانی (سبحة الاخبار) بر مبنای نظریه آیکنوگرافی پانوفیسکی. *مبانی نظری هنرهای تجسمی*، ش ۱۶.

حسینی جامی، محمود. (۱۳۷۹). *تاریخ احمدشاهی*. تحشی و تعلیقات سرور همایون. پیشاور: دانش.

حضرتی، حسن و دیگران. (۱۳۸۱). *تأملاتی در علم تاریخ و تاریخ‌نگاری اسلامی*. تهران: نقش جهان.

درانی، سلطان محمد خان ابن موسی خان. (۱۲۹۸هـ.ق). *تاریخ سلطانی*. بمبئی: انتشارات کارخانه محمدی.

سائگیت، بوری. (۱۳۷۹). *تاریخ چیست و چرا؟ دورنمای باستانی مردن و پست مدرن*. ترجمه رؤیا منجم، تهران: نگاه سبز.

سجادی، سید صادق؛ عالم‌زاده، هادی. (۱۳۸۵). *تاریخ‌نگاری در اسلام*. تهران: سمت.

شکارپوری، عطا محمد. (۱۲۷۱). *نوی معارک*. تصحیح و تحشیه عبدالحی حبیبی. کابل: انجمن تاریخ شمیسا، سیروس. (۱۳۸۷). *سبک‌شناسی نثر*. تهران: میترا.

شیرازی، سید حسین. (۱۳۷۹). *تاریخ درانیان*. به تصحیح میرهاشم محدث. تهران: وزارت خارجه.

عالمی، سید محمدرضا؛ فروشانی صفری، نعمت‌الله. (۱۳۹۱). *علم انساب‌نگاری و جایگاه آن در طبقه‌بندی علوم*. فصلنامه علمی پژوهشی *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، س ۳، ش ۷، ۸۵-۱۰۸. علامی، ابوالفضل. (۱۳۸۵). *اکبرنامه*. ج ۱. تصحیح غلامرضا طباطبای مجد. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

علوی منشی، عبدالکریم. (۱۹۶۲). *واقعات درانی*. ترجمه به اردو میر وارث علی سیفی. لاهور: آکادمی پنجاب.

علوی منشی، عبدالکریم. (بی تا). *تاریخ احمدشاه درانی*. نسخ خطی مرکز بین‌المللی میکروفیلم نور دهلی نو.

غبار، غلام محمد. (۱۳۹۰). *افغانستان در مسیر تاریخ*. ج ۲. تهران: عرفان.

غبار، میر غلام محمد. (۱۳۶۸). *جغرافیای تاریخی افغانستان*. حواشی و تعلیقات فرید بیژند. کابل: مطبعه دولتی.

فرهنگ، محمد صدیق. (۱۳۶۷). *افغانستان در پنج قرن اخیر*. پیشاور: آریانا.

الفنستون، مونت استوارت. (۱۳۷۳). گزارش سلطنت کابل. ترجمه محمد آصف فکرت. مشهد: آستان قدس رضوی.

کاتب، فیض محمد. (۱۳۳۱). *سراج التواریخ*. ج. ۱. کابل: مطبعه دارالسلطنه.

کاتب، فیض محمد. (۱۳۷۲). *نژاد نامه افغان*. تحشیه کاظم یزدانی. م: اسماعیلیان.

کاتب، فیض محمد. (۱۳۹۳). *تحفه الحبيب*. ج. ۱. مقدمه و تصحیح محمد سرور مولایی. کابل: امیری.

کیخای فرزانه، احمدرضا؛ سلیمی خراشاد، سودابه. (۱۳۹۴). دیدگاه عرفانی خواجه معین چشتی بر

اساس دیوان منسوب به وی. *مطالعات شبه قاره*، ۷(۲۳)، ۹۷-۱۱۶. DOI: 10.22111/jsr.2015.2209

گلستانه، ابوالحسن بن محمدامین. (۱۳۴۴). *مجمالتواریخ*. به اهتمام مدرس رضوی. تهران: دانشگاه تهران.

لسترنج، گی. (۱۳۸۶). *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*. ترجمه محمود عرفان. تهران: علمی فرهنگی.

محمدی، ذکراالله؛ آدینه‌وند، مسعود. (۱۳۹۳). بینش و روش در تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری حمدالله مستوفی قزوینی. *تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری*، ۲۴(۱۴)، ۱۴۹-۱۷۹.

DOI: 10.22051/hph.2016.2372

محمود، شاه محمود. (۱۳۸۲). *تاریخ‌نویسی در افغانستان*. به اهتمام عبدالحفیظ و غلام سعید زلمی. کابل: دانشگاه کابل.

مروی، محمدکاظم. (۱۳۶۹). *عالم‌آرای نادری*. تصحیح محمدامین ریاحی. تهران: نشر علم.

بهار، ملک‌الشعرا محمدتقی. (۱۳۴۹). *سبک‌شناسی*. ج. ۱. تهران: امیرکبیر.

ملکم، سر جان. (۱۳۸۰). *تاریخ کامل ایران*. میرزا اسماعیل حیرت. تهران: افسون.

منشی، اسکندر بیگ. (۱۳۷۷). *تاریخ عالم‌آرای عباسی*. تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، ج ۱، ۲ و ۳. تهران: آشنا.

وکیلی فوفلزایی، عزیزالدین. (۱۳۳۷). *دره الزمان فی تاریخ شاه زمان*. کابل: انجمن تاریخ.

وکیلی فوفلزایی، عزیزالدین. (۱۳۴۶). *تیمور شاه درانی*. ج ۲. کابل: انجمن تاریخ.

هوگ، سیدنی. (۱۳۵۷). *قهرمان در تاریخ*. ترجمه خلیل مکی، تهران: انتشارات رواق.